

**Sorstársaihoz hasonlóan
a József-hegyet sem kímélte
a terjeszkedő város.**

**Sőt, kétszeresen is eltűnőfélben
van: hiába keressük
a térképeken, a helyét ma
Szemlő-hegyként jelölik.**

A JÓZSEF-HEGY

Budapest a József-hegyről
(Ligeti Antal olajfestménye, 1884)

A Lukács fürdő klasszicista épülete

**A József-hegy az egyesített főváros
kataszteri térképén
az 1870-es évek végén**

szen működő gyógyintézetek, gyógyfürdők, források a hegy karsztrendszeréből kapják gyógyulást hozó vizeiket.

A terület tudományos igényű megismerését felgyorsította a PHARE-program támogatásával 1992-ben és 1993-ban végzett intenzív kutató-

FÖLDTANI OLVASÓ- KÖNYVÜNKBŐL ...

A terület alaphegységét a felső-triászidőszakban keletkezett karbonátos kőzetek alkotják, amelyekre egy majdnem 150 millió éves üledékmező után felső-eocénkorú nummuliteszes mészkő rakódott. Ezt a réteget a felsőeocénkorú budai márga rétegei követik, amelyeknek meghatározó szerepe volt az üregek kialakulásában. A környékre jellemző oligocénkorú kiscelli agyag itt a József-hegyen nem található meg, de a kis hegy tetején és néhány kisebb foltban máshol is megtalálhatjuk a pleisztocénkorban felszínre törő források édesvizimészkő-lerakódásait. Egy ilyen kibúvársra építették a József-hegyi kilátót, ahonnan tiszta időben messzire elláthatunk.

Ha Újlak felől, a Kolozsi térről közelítjük meg a hegyet, érdemes megállnunk a Pusztaszeri út 7/a–7/b. házak közötti útbevágás védett geológiai alapszelvénye mellett: a budai márgát mintegy 12 méter vastagságban tanulmányozhatjuk. Ez a Magyar Állami Földtani Intézet által gondozott bemutatóhely sekélytengeri és partközeli bemosódásokból származó márga és mészmárga 10–35 centiméter vastag rétegeiből áll, amelyek jól megőrizték a bentosz és a plankton foraminifera- és ostracodafaunáját.

A XVIII–XIX. századi teraszos szőlőművelés, az alkalmi kőbányászat és az elmúlt évszázad lakóházépítései alaposan megváltoztatták a budai tájat. A halmokból felépülő Rózsadomb egyik szerény magaslatára, a József-hegyre ugyancsak ránőtt fővárosunk. Néhány beépítetlen foltját a „csúcsára” telepített víztározó medencének és a múlt század nyolcvanas éveiben feltárt József-hegyi-barlang feletti területek védetté nyilvánításának köszönheti, bár a te-

repadottságok és a fürdők forrásainak védőterülete a hegy Dunára lejtő lankáit is megkímélték a beépítéstől.

Ez utóbbi meredek hegyoldalat az évek óta hanyatott sorsú, volt SZOT Szálló megvakult épülettömbje csúfítja gondozatlan, szemetes környezetével, fittyet hányva a dunai panoráma világörökség-címére. A József-hegyhez hozzátartozik a – különböző korból származó épületeivel meglehetősen vegyes benyomást keltő – Dunaparti és hegylábi terület. Az ezen a ré-

Szabó József metszete a Gellért-hegy és Mátyás-hegy közötti geológiai vonalról
(4. negyedidőszaki mésztufa, 11. édesvízi mészkő, 13. márga, 15. nummuliteszes mészkő)

Fürdő fürdő hátán

„Jelenleg a József-hegy tövében 21 forráscsoport 42 forrása fakad” – jegyezte meg az 1942-ben megjelent, ma már klasszikusnak számító *Budapest meleg gyógyforrásai* című művében dr. Papp Ferenc. „E karsztvízforrások vízgyűjtő területe messze kiterjed, a Buda-Pilishegyvidék mészkő rétegein a csapadék mind ide tart, egy hatalmas föld alatti folyam ez, amely itt véget ér” – írta a tudós professzor.

A Gellért-hegy környéki „Alhévíz” ellenpontja a József-hegy lábánál elterülő „Felhévíz” volt, amelynek bővizű meleg forrásaira már a római korban fürdőket építettek. Balneológiai sajátosságát az adja, hogy a mélyből feltörő hévizek keverednek kristálytiszta karsztvizekkel és felszín közeli talajvizekkel. Minden történelmi kor használta a felszínre lépő bővizű, gyógyulást hozó vizeket.

Ma itt működik az országos hírű Országos Reumatológiai és Fizioterápiás

A hegy lósepsB. néven Vasquez Pest-Buda-Óbuda térképrészletén (BTM)

A Császár és Lukács gyógyfürdők (XIX. századi metszet)

A Pusztaszeri úti földtani alapszelvény

munka. Ez a Látó-hegy, a Mátyás-hegy, a Szépvölgy, a Duna, a Margit-körút és az Ördögárok által határolt terület részletes földtani, hidrológiai, barlangtani vizsgálatát tűzte ki célul annak érdekében, hogy a földtani értékeket (ezen belül is a barlangokat és képződményeiket) meg a hegylábi források vízminőségét hosszú távon megvédjék.

Intézet (ismertebb nevén az ORFI), a Budai Irgalmasrendi Kórház, a Budapest Gyógyfürdői és Hévízei Rt. kezelésében működő Lukács gyógyfürdő, a múlt század hetvenes éveiben épült Komjádi Béla uszoda és a Császár fürdő. Ezek egyike-másika olyan „jogelődöket” tudhat magáénak, mint a trinitarius szerzetesrend vagy Mátyás király díszes reneszánsz fürdője. A fürdőkultúrát – vallási gyökerekkel – magas fokon gyakorló törökök dervis kolostoruk mellé szintén fürdőt emeltek ide. Itt működött a Caplia-fürdő (ez az 1669-es nagy budai tűzvészben elpusztult), a Cuzzomlege- vagy Cuzzoculege-fürdő (ezt a törökök

Kücsük Ilidzsének, azaz kis fürdőnek nevezték), a *Barut degirmene* (lőpor-malom melletti fürdő a mai Lukács fürdő helyén) és a *Véli bég fürdője*.

A bővizű források vizét az idő tájt malmok hajtására is igénybe vették. *Aasik Mohamed ben Omár ben Bajazit* leírásában ezt olvashatjuk: „Buda város végén van a Véli bég fürdő. Vize középmelegségű s a forrás mellett 5 malmot hajt. E fürdő közelében egy hideg forrás is fakad, mégpedig oly bőséggel, hogy a vize két malmot hajt.” Véli bég fürdőjéről (a Császár fürdő gőzfürdőjének elődjéről) jegyezte fel 1673-ban *Edward Brown* angol orvos, aki az Angol Királyi Orvosi Társaság megbízásából 1668 és 1683 között beutazta a kontinenst: „Legpompásabb a Szolimán szultán által széppé tett Vélíbey-fürdő, a négy sarkán és közepén kiemelkedő kupolákat tizenkét hatalmas oszlop tartja.”

Lipót uralkodása idején (1655–1705) négy fürdő működött itt: *Balneum exterius*, *Balneum commune plebi dictum*, *Labrum vetus* és *Labrum novum* néven. 1721-ben már *Allgemeiner Bad* néven, 1837-től *Kaiser Bad*nak, azaz Császár fürdőnek nevezik. Az 1841 és 1848 közötti átépítés során – amelyet Hild József tervei alapján végeztek – egy török feliratot találtak: „Ő egy fürdőt épített, melyhez hasonlót az ég még nem látott. Musztafa volt az alkotó, az építmény valóban elragadó.”

Fényes Elek Magyarország geographiai szótárában ezt írta: „Egyébiránt a császárfürdő leginkább használ a hólyag nyavalyáiban csuszban, máj- és lépduágulásokban s az innen eredő gyomorgyengeségekben, aranyérben, kolikában, álmatlanságban, stb.” A Császár fürdő az egyesített főváros különleges intézményévé vált: egyszerre volt nyaralóhely, kiránduló-

hely, szórakozóhely. 1860-ban 160 szoba van a szállodájában: „Lakszobák napi ára 50 újkrajcártól 3 újforintig 1-2 ágygal. Kőfürdő 1 forint, közönséges kőfürdő 30 krajcár, közfürdő 5 krajcár.”

A forrástó

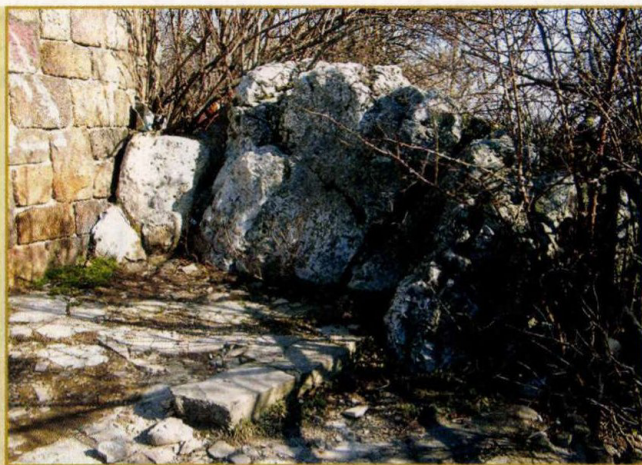
A Lukács fürdő 1860-ban elnyert neve, a *Luckas-bad* is regényes név- és fürdőtörténeti előéletet takar: *Császár malomtó fürdő* (XIX. század eleje), *Lőpor malomtói fürdő* (1859), *Lucker-Bad*, *Fejértlő-réti fürdő*, *Közönséges fürdő*, *Herkules-fürdők* (1850), *Körmencede fürdők* (1859), jelezve, hogy a fürdők a nép életében meghatározó jelentőséggel bírtak. Az utca túloldalán a méltatlan környezetű *Malom-tó* mesterséges létesítmény. *Istvánfy* említi először 1540-ben, de valószínűleg már korábban építették. Ez a terület mind Óbuda, mind a Víziváros felé lejt, ki-

NEVEK KAVALKÁDJA

A 234 méter magas hegyecskét az Árpád-házi királyok korában *Bába*-vagy *Baba-hegy*ként ismerték, ez utóbbit olvashatjuk egy II. Endre uralkodása idején készült okmányon is. A török uralom alatt a Dunára lefutó lejtőket *Mihnet depesinek*, vagyis „szenvedések dombjának” nevezték. A *Josephenberg* nevet a XVIII. század elején a hegytetőn felállított Szent József-szoborról kapta, de ezt sem viselte sokáig. A Döbrentei Gábor nevéhez fűződő magyarító névadás eredményeként az 1847. június 17-ei budai közgyűlés jegyzőkönyve szerint a *Josephberget Szemlőhegyre* keresztelték át. A nyelvújítás korának hangulatát idéző szó az 1686-os török-

ellenes ostrom idején az egyesült európai keresztény seregek fő „szemlő”- (megfigyelő-) helyének kívánt emléket állítani. A közbeszéd továbbra is használta a József-hegy megnevezést, ám azt az egyszerűsítő szóhasználat fokozatosan a Rózsadomb–Szemlő-hegy gyűjtőfogalmába olvasztotta. A József-hegy név az 1984-ben feltárt különleges barlangrendszer – a József-hegyi kristálybarlang – névadása óta került be ismét a köztudatba. A régi helynévre emlékeztet még a hegy gerincére vezető *József-hegyi út* és a hegytetőn omladozó *József-hegyi kilátó*, ahonnan pazar kilátás nyílik a környékre. Ennek tövében bújik meg a Fővárosi Vízművek medencéje, tőle nem messze az a villa, ahol Kádár János élt.

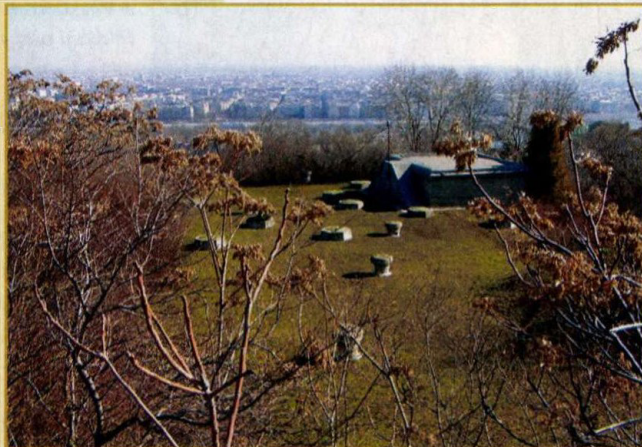

Édesvízi mészkő
a József-hegyi
kilátónál

A József-hegyi kilátó

A Fővárosi
Vízművek medencéje
a József-hegyen

emelkedve a Duna holocén árterületéből. Mesterséges volta ellenére meghatározó szerepe van az úgynevezett budai termális vonal vízforgalmának egyensúlyában. Már 1721-ben, majd 1819-ben és 1832-ben is észlelték, hogy a kis tó vizének lecsapolása nem-

(SZABLYÁR PÉTER FELVÉTELEI)

csak a közeli források, de még az alhévízi (Gellért-hegy környéki) források hozamára is nagy hatással van. Szabó József írta: „A lecsapolás több ideig tartván, meglepetve tapasztalták, hogy a jól tovaeső gellérthegyi fürdők vize is apadt s hogy ez az apadás a Rudas-fürdőben 18 ujjnyi volt.” Ugyanezt igazolták a Malom-tó 1927. október 31-ei lecsapolásakor észlelték is.

A Boltív- és Alagút-források által táplált tó különös növényvilágáról Papp professzor ezt írja: „A forrástó medencében az állandó 23-24 Celsius-fok meleg miatt mindig tavasz van, örökzöld *Vallisneria spiralis*, *Lemna minor*, *Chara intermedia*, *Riccia fluitans*, *Castalia conrulea* népesítik azt be.” Horusitzky Henrik a Malom-tó partján „buján tenyésző” *Sium angustifolium*-ot és a ritka *Anhaltia flabellum* algafajt említi. Leírja, hogy a Malom-tóba Kitaibel Pál Nagyváradról hévízi tündérrózsát (*Nymphaea lotus* var. *thermalist*) telepített át, amelynek tanulmányozására külföldi botanikusok szorgalmasan jártak egészen 1865-ig, „míg a tavat uszodává nem alakították, amely alkalommal a növényt kitépték, s így ezen nevezetességtől a fővárost megfosztották”.

Gyógyvizeink szülőszobái, a barlangok

A múlt század harmincas-negyvenes éveinek nagy barlangfeltáró korszaka után (Szemlő-hegyi-barlang, Ferenc-hegyi-barlang, Mátyás-hegyi-barlang) már kezdett kirajzolódni a budai termálkarszt barlangrendszere. Ezeket a barlangokat egytől egyig mesterséges felszíni beavatkozások során (házalapozás, csatornázás, kőbányászat) fedték fel. Annak ellenére, hogy Felhévíz hegylábi forrásai felett logikus volt az ekkorra már inaktívvá vált hajdani hévizes barlangok feltételezése, ez hosszú ideig csak a Malom-tóból induló, napjainkban is meleg vizet szolgáltató, aktív Molnár János-barlangban vezetett eredményre.

A barlangindikációk időnként jelezték, hogy a József-hegy még ismeretlen üregeket rejt. Így kutatták éveken át az Áfonya utca egyik telkének berogását, de valószínűleg ebbe a barlangrendszerbe juthattak volna be 1966-ban a III. kerületi TTVE-sportpálya bővítése során felnyílt „feneketlen mélységű” gőzölgő üregből, amelyet a közelgő nemzeti ünnep határ-időkényszere miatt törmelékkel és agyaggal töltöttek fel. 1984-ben egy

állami lakótelep-építés során felszabadított gömbüstől indított kutatóakna 50 napos szívós munka után minden képzeletet felülmúló gazdagságú, több kilométer hosszú üregrendszerbe vezetett: a József-hegyi Kristály-barlangba (lásd az ÉT 1984/26. és 1994/26. számának cikkét! – A szerk.). A fokozottan védett, ma már 5,6 kilométer hosszúságban feltárt – mintegy félmillió éves – barlangban 9 ásványfajt azonosítottak, ezek egy része még az üregek meleg vízzel kitöltött időszakából származik, más részük szárazzá válásuk után keletkezett, egy része még ma is képződik.

A József-hegy hegylábi forrásai mögötti barlangrendszer feltárását először 1953-ban kezdetleges felszerelésekkel, Kessler Hubert vezetésével kísérelték meg – sikertelenül. A Magyar Honvédelmi Szövetség (MHSZ) bűvárai 1960-ban átúszták az Alagút-forrás és a száraz barlang közötti szakaszt, 1972-ben 30 méter mélyre jutottak le a bűvárok, beúszva az Óriástermet. 1978-ban megkezdtek a barlang újrafelmérését, amelynek eredményeként 1984-ben megjelent a barlang atlasza. A járatok teljes hossza ekkor 483 méter volt. Aztán 2002 novemberében a barlangból a fürdőbe vizet szállító csővezeték nyomvonalának módosítása közben az úgynevezett „Fekete fal”-nál egy eddig ismeretlen nyílás vált szabaddá. Kalinovits Sándor – a barlangot évtizedek óta kutató bűvár – vezetésével több mint 1 kilométer hosszú, vízzel kitöltött járatrendszerbe jutottak be. A járatok

átlagos szélessége 3-6 méter, de van egy 78 méter hosszú folyosó, amelynek a szélessége 16-27 méter között változik, magassága 14-22 méter. Ennek a folyosónak van egy légter, 380 négyzetméteres szabad vízfelszínű része is. A barlang feltárt részeinek hossza mára megközelíti a 3 kilométert. Azt tervezik, hogy a légter részbe a felszínről mesterségesen tárt hajtanak, és ezzel lényegesen megkönnyíthetik a még ismeretlen barlangszakaszok feltárását.

Víztároló a hegy tetején

Az egyesített főváros budai városrészeinek ellátására létesítették 1879 és 1881 között a Fővárosi Vízművek budai lakótelepét. Ennek kapacitása akkor 70 ezer köbméter/nap volt, a szivattyúk erőforrásai gőzgépek voltak. Innen hat fűrt kútból és a vízmű „galériájának” parti szűrőű kútjaiból kitermelt jó minőségű ivóvízzel látták el az 5000 köbméteres alsó-József-hegyi medencét. Ez ma már nem működik, helyére lakóparkot építettek. A József-hegy édesvízimésző-sapkával fedett „csúcsán” 1892-ben téglából épült a felső-József-hegyi medence. Ez egy 325 és egy 155 köbméteres részből áll. A nagyobb térfogatú medencét később (1926) vasbetonnal bélelték, de ezt ma már nem használják. Az üzemelő medence a Rózsadomb-József-hegy környezetének vízellátását szolgálja. A kilátóból keleti irányban letekintve a kis vízmű gondozott kertjét és a medencék szellőzőit láthatjuk.

SZABLYÁR PÉTER